

Elastični človek

Igo Gruden

Imeti hoče čast in mir,
podpiše vse, kar se mu ukaže,
in ve, da nam in sebi laže:
obzir navzgor, navzdol prezir,
v očesu vsakem na pezdír,
v njegovem svet na bruno kaže.

Drugod in pri nas

Igo Gruden

Laží so polni vsi svetovni časopisi,
pri nas resnica skrita je v cenzurni lisi.

V vrtincu kriz

Igo Gruden

Ozri se kamor koli, same krize:
duhá, srcá, morale in miru.
Vseh kriz že sit človeka človek grize,
državniki pa krog zelene mize
kot mesečniki v težkem, blodnem snu
se z narodi igrajo brez strahu.

Idejno dozorevanje Stjepana Radića

(Iz poglavja njegovega publicističnega dela.)

Jaroslav Šidak (iz hrvatskega rokopisa prevedel D. B.)

Zadnje desetletje minulega stoletja pomeni eno izmed najpomembnejših križišč v razvoju človeštva. S krizo gospodarske strukture, ki je po borznem polomu l. 1873. zajela svet in povzročila globoke ekonomske in družbene izpremembe na poti „od popolne konkurenčne svobode do popolnega podružbljenja“, se je začela epoha imperializma, ki še traja. Devetdeseta leta so docela razgalila obraz nove resničnosti in spravila na dan nova nasprotja, ki jih je ta epoha izzvala v družbenem in političnem življenju. Koncentracija proizvodnje in kapitala v dotlej neznanem obsegu, vedno tesnejše spajanje bančnega kapitala

z industrijskim in njegov povečan izvoz niso imeli za posledico le ustvarjanje monopolističnega kapitalizma znotraj poedinih držav. Mrzlična ekspanzija velesil po l. 1884., ki je privedla do razdelitve cele zemlje, je naglo povečala ploskve medsebojnih trenj in l. 1893. se je začelo oboroževanje, ki je postopoma potegnilo v svoj divji ples državo za državo. V času, ko so ameriški trusti slavili končno zmago, je drugi Reich obdaroval svet s svojim znamenitim in usodnim zakonom o oboroževanju.

Bolestno porajanje imperializma je spremljala rast družbenih napetosti; njegovim idejnim začetnikom je večkrat prav ta okoliščina dala pobudo za zavestno doživljanje novih smernic v ekonomski osnovi družbe. Če je eden izmed dedičev Lagardovih idej napovedal nemškemu socializmu gotovo smrt v trenutku, ko bo Reich zavladal nad evropskim prostorom med Severnim in Črnim morjem, je Cecil Rhodes strnil jedro svojih življenjskih izkušenj v besede: „Če ne želite državljanske vojne, morate postati imperialisti!“ Bilo je jasno, da nižji sloji vedno bolj teže za demokratizacijo javnega življenja in socializacijo družbenih bremen. Po marksističnem socializmu in v boju z njim nastajajo novi družbeni nauki in gibanja, zlasti krščanski socializem in razne zamisli agrarizma. Niti marksizem — v obliki, kakor ga izpoveduje socialna demokracija — ne vzdrži naskoka novih dejstev in se umika pred revizionizmom, ki klije na vseh straneh v različnih oblikah.

Nemški Reich daje tudi v tem pogledu najmočnejše pobude. On je v marsičem nosilec novih razvojnih tendenc in zaradi tega ni niti najmanj slučajna okoliščina, da je „izhodišče novega zgodovinskega razdobja“ postalo l. 1897., ko je krmilo nemške politike prišlo v roke ljudi, katerih volja je bila v popolnem soglasju z omenjenimi tendencami. Tega leta se prvič vidno pokaže sposobnost nemških bank v organizaciji novih gospodarskih oblik, cesarjev ideal „Welt-reicha“ se je zasidral na Kitajskem (Šantung), admiral Tirpitz izdeluje mornariški program, ki bi cesarjevemu idealu šele dal realno oporo, „Alldeutscher Verband“ obnavlja s sistematičnim propagandnim delom Listov ideal srednje-evropskega Zollvereina pod vodstvom Reicha, revizionizem pa dobiva v člankih E. Bernsteina svojo klasično obliko.

Nemški imperializem začenja prodirati na vzhod; na tej poti so živeli južni Slovani in se je zvijala v agoniji mala Hrvatska. Strukturna kriza ni prizanesla tudi tej agrarni deželici z dobrima dvema milijonoma prebivalcev in 67% analfabetov (1890). „Spremenili so se bistveni, konstitutivni deli hrvatskega gospodarstva, ki se po izhodu iz krize ni niti približno vrnilo v prejšnje stanje.“ Prvič je tedaj lahko občutilo svojo odvisnost od svetovnega tržišča. Vas ni bila samo hitro in neusmiljeno vključena v krvotok denarnega gospodarstva, ampak je izpremenila tudi svojo socialno strukturo. Če ne bi bilo celotno gospodarsko življenje ječalo pod pritiskom vsiljenega in škodljivega političnega sistema, bi bila vsa dežela doživela v tem času močan ekonomski in družbeni pretres. V takratnih političnih razmerah je bil ta pretres močno udušen in se je omejil v

glavnem na agrarni sektor. Propadala so manjša graščinska posestva in z njimi je izginjala tenka plast plemstva, nekdanjega političnega naroda. Drobile so se hišne zadruge, ne morda zaradi izprijene nravi tedanjih zadrugarjev, ampak zaradi vedno večje odvisnosti od kapitalističnega tržišča. Kmet se trga od zemlje in beži v mesto, v svet, čeprav zakon otežkoča njegovo proletarizacijo s fikcijo o nadaljevanem obstoju zadružnega lastništva zemlje in s pravno vezanostjo nanjo. Samo v zadnjih sedmih letih pred l. 1904. se je izselilo preko morja skoraj 150.000 duš. Končno so v primorju in ob starih trgovskih poteh v notranjosti nova prevozna sredstva uničila zarodek našega meščanstva.

Pri politično svobodnem narodu bi te ekonomske in družbene izpremembe močno pospešile razvoj industrije in mest. Družbena diferenciacija bi narasla, življenje bi postalo pestrejše in bogatejše. Ko se je po najhujšem padcu cen l. 1895. kriza sčasoma omilila, je ostala Hrvatska še na pragu novega stoletja izrazita dežela kmetov in agrarnega gospodarstva. Čeprav je poljedelstvo v zadnjem desetletju zaznamovalo padec za 2,5% v razmerju do celotnega prebivalstva, je s svojimi 82% še naprej bistveno oznamovalo deželo in narod.

Prebivalstvo vseh mest ne presega l. 1900. niti četrt milijona, v Zagrebu ne živi še niti 60.000 ljudi! Kakor raste na vasi število malih kmetov, ki se jim velikost posestva giblje med 0—10 juter, tako raste tudi v mestih število podjetij brez delavcev ali z največ petimi pomožnimi močmi. Od 42.000 industrijskih in obrtniških podjetij zaposluje l. 1900. celih 98% največ pet delavcev, vsa skupaj polovico vseh zaposlenih pomožnih moči; 69% teh „podjetij“ sloni na delovni moči lastnika samega, medtem ko dela v 202 velikih podjetjih z več ko 20 delavci vsega skupaj 18.000 delavcev ali 40%, katerih večina živi stalno na deželi, daleč od mestnih središč.

V devetdesetih letih se pojavijo med delavci prvi večji poskusi strokovnega združevanja in štrajkov, v letih 1895.—1897. pa so vzhodni kraji Hrvatske prizorišče močnejšega kmečkega gibanja. Socialistične ideje dajejo prve pobude temu prebujanju nižjih slojev po mestih in vaseh. Po nekem računu je bilo l. 1895. skoraj 200.000 najrevnejših kmetov (pod 1 jutrom), malih obrtnikov (do 2 delavcev) in popolnih proletarcev, ki bi lahko tvorili družbeno osnovo za socialistično gibanje. Zaradi več razlogov, od katerih je najvažnejši njegov cehovski značaj, je to gibanje ostalo omejeno na delavstvo srednjih podjetij, iz katerega je izšlo in ki mu je tudi pozneje dajalo najpožrtvovalnejše borce. Manjkali so mu vsi predpogoji, da bi izrazilo razpoloženje in težnje, ki so — nedoločene in premalo zavestne — vznemirile hrvatsko vas po vseh izpremembah v njeni strukturi in jo naredile dovzetno za aktivnost povsem nove vrste. Kljub temu ima svoj pomen kot prvi organizatorni poskus delovnih plasti, da aktivno sodelujejo v javnem življenju, ki je bilo dotlej omejeno na razmeroma ozek in organizaciji nenaklonjen sloj meščanstva. Prav ta prednost mu je dodelila zares častno vlogo v borbi proti Khuevemu režimu in za demokratizacijo našega političnega življenja l. 1903.

Stare meščanske stranke niso bile kos izpremembam, ki so se izvršile v narodnem organizmu. Brez vsakega stika s širokimi plastmi, brez čuta za utrip njihovega življenja in navdušujoč se za nacionalizem, ki se je izživiljal v praznih oblikah, sploh niso mogle — po besedah Stjepana Radića* — dati izpodbude ne za drobno narodno delo ne za velike narodne zamisli. Pripadale so preteklosti, ki jo je narod v svojem razvoju k poglobljeni nacionalni in socialni zavednosti za zmerom premagal. Mlada generacija, ki je l. 1895. stopila v življenje, je še enkrat poskušala zagotoviti meščanskemu elementu tudi nadaljnje politično vodstvo naroda in ga je zato seznanjala z novimi pridobitvami in nalogami. Živeča v deželi, ki še ni imela ne kapitalističnega razreda niti meščanstva v evropskem merilu, je stala ta generacija pred problemom odnosa neke imaginarne inteligence do naroda in je reševanju tega problema leta in leta posvečala svoje najboljše moči. Problem vloge, ki jo imej inteligenca kot sloj, katerega poslanstvo je voditi, je postal osrednji problem tudi za Stjepana Radića, toda njegova rešitev je pomenila prelom z osnovnimi tendencami meščanske politike sploh, potemtakem pa tudi prelom z reformnimi naporii njegove generacije še posebej. Skupaj s svojim bratom je ostal malone sam.

Mlada generacija je bila po svojih interesih in nazorih zelo raznolika. Samo prvenstvo političnih motivov v narodnem boju in nevarnost, ki je pretila celoti od khuenovščine, jo je družila v teku let v enoto. Ni hotela biti stranka, ampak kvas, ni hotela delovati po dogotovljenih receptih, ampak z živim zgledom dograjene osebnosti. Hotela je postati nosilec „vsenarodne politike“, ki je — po Radićevem mnenju — zopet oživila po polomu strank l. 1901. Radić si je prav do l. 1904. zaman prizadeval, da jo na tej podlagi strnjeno vpelje v javno življenje.

Bil si je že davno na jasnem o vseh pomanjkljivostih, ki so ga pri tem ovirale. Že l. 1900. jih je s polno jasnostjo poudaril v članku o „Treh gibanjih na Hrvatskem“, ki ga je priobčil v praškem mesečniku „Slovanský Přehled“. Predvsem poudarja osnovno razliko, ki je izvirala iz različnosti družbenega okolja, v katerem so „mladi“ vzrasli. „Zagrebčani polagajo glavno težišče na umetnost in književnost, oni s kmetov pa na politiko in narodno gospodarstvo... Umetniki in književniki so postali kozmopoliti, politiki in ekonomski pa nacionalisti.“ Stjepan Radić se ne pridružuje ogorčenosti, s katero je brat Anton sprejel pojav „moderne“. Nič mu ni naravnejše kakor ta reakcija, ki je po njegovem mnenju morala nujno nastopiti in v kateri je z vso silo bruhnila na dan težnja po lepoti in svobodi. Ideal svobode je dal „moderni“ političen pomen, ki se je sčasoma vse močneje izražal.

Druga skupina, ki je začela leta 1897. izdajati „Hrvatsko misel“ in kateri je Radić že spočetka hotel vtisniti pečat svojih lastnih misli, se je postopoma razvila v izrazito realistično smer s socialistično primesjo (dunajski „Glas“). Radić ji

* Skoraj vsi citati v tem članku so vzeti iz prispevkov, ki jih je Stjepan Radić objavil v reviji „Slovanský Přehled“ (Praha). Na podlagi tega gradiva je v glavnem izdelan tudi sam članek.

na tej poti ni mogel slediti, čeprav so ga z njo vezali tudi nadalje številni skupni pogledi. V razmerju do Srbov in do hrvatskega državnega prava je bil tedaj bližji tem apostolom naravnega prava kakor svojemu bratu. Ločil se je od njih, in v tem je bil v popolnem soglasju z bratom, po osnovnem ideološkem stališču, ne več samo prepričanju, ampak elementarnem občutku, iz katerega izvirajo vsa spoznanja in ki s silo aksioma, življenjske dogme uravnava vsa človekova dejanja. Z „Domom“ — nosilcem tretjega gibanja — vred veruje, „da v narodu sploh in v ljudstvu posebej obstoji že trdna družbena osnova in da je treba to osnovo ohraniti in razširiti zaradi dograditve gospodarske blaginje in narodne samostojnosti“. Na tej osnovi je treba organizirati hrvatsko ljudstvo in Radić si je že na jasnem, da bo ta organizacija naravno morala imeti „partikularno formo“, da bo morala biti izrazito hrvatska.

Radić se je vzdajal v širokih slovanskih koncepcijah Franje Račkega, toda ko je pisal te misli, je že nosil v sebi izkustvo tiste težke narodne borbe, ki jo je spoznal v Pragi, in vpogled v dinamiko svetovnega dogajanja, ki si ga je pridobil že v Parizu in si ga nato izostril s sistematskim študijem aktualnih ekonomskih in socialnih problemov.

Ni manjkalo dosti, da vtisne v češko javno življenje neizbrisno sled. Leta 1899. in 1900. sodeluje v vrsti čeških publikacij in se celo spušča v aktivni politični boj, ki mu prinese izgon v domovino ter ga tako nehote vrača rodni zemlji. Še proti koncu leta 1901. črpa skupaj z drugimi „mladimi“ duhovno hrano iz Prage, kakor se je sam izrazil. Toda eno izmed najmočnejših njegovih doživetij je nedvomno bila življenjska resničnost, na katero je naletel v Pragi in ki je bila v tistih letih kar nabita z elektriko. Še malo prej se je moral doma z lastnimi silami boriti za pravico uporabljanja hrvatskega jezika na železnicah, tedaj pa je zagledal, kako ves narod bije najhujši boj za enakopravnost svojega jezika z nemškim. Ko je prispel v Prago, je bil ta boj že obsojen na propad. Nemški Reich je že drugič po letu 1881. preprečil s svojo intervencijo uresničenje pravice češkega naroda do samostojnega življenja. Radić se je vrnil domov s spoznanjem v srcu — „da se bo hrvatsko vprašanje, kolikor mu preti nemška nevarnost, rešilo na Češkem“. Spoznal je na delu nepredvideni narast moči hohenzollernske Prusije, zavedel se je nevarnosti, ki preti od tod v narodno gospodarskem pogledu ne samo Čehom, ampak tudi južnim Slovanom, in ko je to spoznanje podprl z gradivom in zaključki A. Chéradama v knjigi „L' Europe et la question d' Autriche au seuil du XXe siècle“ (1901), je postalo eno izmed bistvenih delov njegovega političnega prepričanja in je kot takšno prišlo tudi v program kmečke stranke in določilo konec konca stališče bratov Radićev do reške resolucije.

V svojih poročilih in pismih „Slovanskemu Prehledu“ spremlja Radić s posebno pozornostjo vsako nacionalno izgubo v življenju južnih Slovanov. Prihodnost njih vseh veže z nemoteno posestjo vzhodne jadranske obale in v ekonomski borbi v hrvatskem primorju vidi „odločitev o usodi južnega Slovanstva“. V skladu z bratom Antonom odločno pobija vsako megalomanijo med južnimi

Slovani. „V tem teritorialnem pohlepu, v tej gonji za tako imenovano veliko državo na škodo zares velikega naroda tiči glavni vzrok vse zmešnjave in vseh šibkosti pri Južnih Slovanih“. V okrepitvi narodne zavesti pri posameznih južnoslovanskih narodih vidi dobiček za vse skupaj in jim postavlja za smoter kot poroštvo prihodnosti: zgraditi „na podlagi sedanjih štirih narodnih individualnosti višji organizem narodne federacije, ki bo postopoma pripravila tla ne edinstvu, ampak gospodarski in politični federaciji“. Teži za tem, da bi to skupnost južnih Slovanov, v kateri morajo Hrvati zavzeti mesto, ki so ga imeli za časa Gaja in Strosmajerja — „toda to pot z razvito in visoko dvignjeno hrvatsko zastavo!“ — ne oprl samo na organizirano ljudstvo, ampak tudi na „gospodarsko in kulturno močnejše ter politično zrelejše Slovanstvo“. Vzor mu je „najpopolnejši predstavnik slovanske misli“, Hrvat Juraj Križanić iz 17. stoletja, čigar misli so mu v vsakem pogledu aktualne.

Stjepan Radić je bil politično aktivnejši in plodovitejši od brata, a je ideološko gradil na njegovih pogledih. Njegovo kulturno stališče je že v tej dobi narodniško. Leta 1901. si zamišlja sintezo ruskih idejnih smeri, slovanofilstva in zapadnjaštva, ter trepeče „nad vsem, kar nam je drago, in kar je samo narod ohranil: nad narodno nošo, običaji, pesmimi, skratka narodno kulturo“. Veruje v „moralno in duhovno moč“ naroda, „s katero bo lahko vsak izmed nas rešil najtežja in najbolestnejša vprašanja, čeprav so v svojem bistvu najenostavnejša“. „Osvoboditev od zapada“ vidi v veri v Boga, v resničnosti narave, v izkustvu in izročilu tisočletnega narodnega življenja.

S takšnimi pogledi se je Radić nujno moral vse bolj osamljati, ne samo v generaciji, ki ji je pripadal, ampak tudi nasproti tisti struji, ki je programsko nastopila l. 1900. na katoliškem kongresu v Zagrebu. Kakor je nastop socialno-demokratske stranke izzval poskus preusmerjanja delavske aktivnosti v krščanski socializem (1896), tako se je vzporedno z realisti — kakor so nasprotniki imenovali napredne nacionaliste — razvilo gibanje, s katerim je skušala cerkev podrediti prebujene družbene sile svojim interesom in idealom. Radić je poskuse te vrste odločno in dosledno pobijal vse življenje. „Smo in ostanemo kristjani,“ pravi ob neki priliki, „nočemo pa srednjeveške enostranosti, ki nujno vodi v zasužnjenje ne samo svobodne misli, ampak tudi v zasužnjenje zdravega aktivnega krščanstva pod pretirano pasivno asketstvo, v zasužnjenje ljudstva s strani aristokratske, ekskluzivne in sebične (čeprav po izvoru narodne) višje hierarhije“.

Občutek „aktivnega krščanstva“ je globoko zakoreninjen v duševnosti Stjepana Radića. V njem gori luč apostolskega poslanstva in obliva s svojim sijajem in toploto vsako njegovo misel in vsako dejanje. On poučuje in prepričuje, zahteva od poedinca, da predvsem gradi svoj značaj, želi dati svojemu delovanju etičen smisel in opravičenost in hoče svoje smotre presojati sub specie aeternitatis. V vsem tem je velik kos idejne dediščine Masarykove, ki je bila Radiću toliko svojska, kolikor mu je bila prirojena tudi misel „humanitetnega nacionalizma“, prav tako eno temeljnih načel Masarykovega nauka. Kakor Masaryku je tudi

njemu jasna in zavestna misel začetek akcije in zaradi tega zahteva „točno sociološko analizo našega organizma, vsestransko kritiko in sintezo našega notranjega razvoja in narodnega značaja“ ter čuti potrebo po filozofiji naše zgodovine. Svoje naziranje označuje kot realni idealizem ali idealni realizem, ki je prav tako daleč od utopizma kakor od materializma. „Kje je torej rešitev?“ — vprašuje Radić proti koncu leta 1902. Po njegovem prepričanju jo je treba iskati ne samo v idejah, ampak tudi v „premišljenem, neutrudnem apostolskem delu med narodom magari enega samega človeka; v delu z živo besedo in zgledom, s preudarnostjo, ki ne izključuje največje odločnosti, in z iskrenostjo, ki se lahko iskreno sporazume tudi s takšno opozicijo, kakršno ima danes Hrvatska“.

V teh besedah se že izraža bodoči tvorec kmečke stranke. Radić napoveduje z bratom ustanovitev „najmočnejše stranke na Hrvaškem“ (1902.) in skuša poslednjikrat izdelati „mladim“ program in jim ustvariti solidno organizacijo. Še vedno mu ni smoter nova stranka, ampak koncentracija vseh političnih sil. Če ta poskus, postaviti inteligenco v službo najširših narodnih plasti, ne uspe, je pripravljen, vzeti breme nase čisto sam...

Leta 1903. je hrvatski narod oznanil svetu svojo polnoletnost. Iz borbe, ki se je v teku let bila v vprašanju finančne samostojnosti, se je končno razvilo gibanje, ki je zajelo mesto in vas, razgibalo neslutene moči v narodnih množicah in prebudilo njihovo samozavest. Izpregovorile so odkrito in možato. Radić je v gibanju, ki je spremljalo akcijo s shodi in v demonstracijah po mestih kakor tudi v uporih po deželi, takoj spoznal „največji, čeprav precej neopažen rezultat“ tega dogajanja — demokratizacijo hrvatske politike. Iz teh dogodkov je črpal pouk, da finančne samostojnosti ni mogoče doseči „brez poprejšnje ostre borbe za elementarne politične in človeške pravice“. Največje njegovo doživetje tistih dni pa je bilo spoznanje, da se je narod dvignil „skoraj brez vodstva svoje inteligence“ in to spoznanje ga je utrdilo v veri, da so tla pripravljena za setev, pa čeprav bi ostal brez sodelovanja tistih, ki jim je namenil vlogo sejalcov in na katere je dotlej računal.

Po stoletni apatiji se je hrvaški kmet dvignil in izpremenil akcijo s shodi v manifestacijo svoje politične volje. „Proti pritisku od zgoraj se končno pojavlja odpor od spodaj — proti fizičnemu nasilju in tiraniji vstaja moralna moč, narodna zavest.“ Pojav „kmečke politike“ povzroča neprikrito vznemirjenje v vrstah meščanskih politikov. Opozicija strank je popolnoma odpovedala, življenjska praksa je vsem po vrsti dala priliko, da preizkusijo vrednost in daljnosežnost svojih teoretskih zaključkov. Prihodnost je odslej nedvomno pripadala tistim, ki so znali dati duška občutju kmeta, ki so znali govoriti v njegovem jeziku in ki se jim je posrečilo izraziti njegove še premalo zavestne težnje.

V začetku leta 1904. zapusti Radić svoje tovariše in započne z njimi borbo v stolpcih „Doma“. V decembru je že sprejet program nove stranke; ko je bila ustanovljena, je osupnila nasprotnike s svojo organizacijo. Za delavcem je moral priti kmet in prvi uvesti v hrvatsko politično življenje veliko moderno stranko.

Prav takrat, ko je doma pretrgal dolgoletne stike z „realisti“, je Stjepan Radić nehal sodelovati v „Slovanskem Přeledu“, ki je tudi otrok Masarykovega duha, uporabljenega na odnose med slovanskimi narodi. Radić mu je bil eden izmed najmarljivejših sodelavcev od ustanovitve leta 1899. V njegovih prispevkih od najdrobnejših novic do daljših člankov se zvesto zrcali življenje v tedanji Hrvatski in nemir občutljive duše, ki trepeče za njeno usodo. Redakcija (A. Černý) se ni mogla vselej strinjati z njegovimi nazori in je celo ocenila njegovo „Slovansko politiko“ kot neuresničljivo. Vendar je proti koncu l. 1902. poudarila čistost Radićevega idealizma in značaja ter izrazila upanje, da bo „velika bistrnost njegovega duha in njegova nenavadna energija in vztrajnost“ dala še velikih dejanj. Radiću pa je bil ta „nad vse odlično urejevani mesečnik — najsvobodnejša in najlepša slovanska tribuna“, ki jo je urednik „obdal z objektivnostjo, resnostjo in sposobnostjo“.

„Slovanský Přehled“ je s simpatijo spremljal vse napredne težnje v življenju slovanskih narodov in ruski carski absolutizem mu je bil najusodnejša ovira v njihovem razvoju. Ko so se leta 1904. začutili prvi koraki ruske revolucije, se je Radić znašel na razpotju. V „Hrvatski Misli“ je izrazil prepričanje, da je absolutistična forma ruske vladavine še za dolgo časa dobra za Rusijo in Slovanstvo. „Naravnost rešilna je, ker se bo samo pod njo gotovo dogradila naša slovanska demokratska ustava od spodaj navzgor...“ Te misli niso bile plod zgolj trenutnega razpoloženja, ampak so izvirale iz tistega osnovnega narodniškega občutja, ki je z nezaupanjem sprejemalo vsak hitrejši prelom s tradicijo narodnih množic. Z istega stališča je obsodil leto dni kasneje tudi Anton Radić „revolucijo tujcev“ v Rusiji. „Slovanský Přehled“ pa je dosledno stal na strani Tolstoja, Gorkega in Miljukova in na tej podlagi je Radićevo sodelovanje postalo nemogoče.

Radićev zagovor carizma se gotovo ni dal spraviti v sklad z njegovim političnim delom. Njegova obsodba največjih predstavnikov ruske inteligence se tudi ne more opravičiti z bližnjo sorodnostjo z idejami ruskih slovanofilov. Razumeti se da kot izraz njegove borbe s prav tistim naziranjem, ki ga je odvrnilo od domačih realistov, kot protest proti njihovi verski indiferentnosti in odtujenosti tradicijam kmečkih množic. V tej opoziciji proti duhu zapadnoevropske kulture in civilizacije je šel Radić še dalje v času ustanavljanja stranke, ko si je prizadeval čim bolj se približati miselnosti tedanje vasi.

Že leta mu je bila stalno pred očmi ista misel: „rešiti hrvatski narod iz njegove sedanje osamljenosti, ki bi bila pogubna še za pravo velesilo“ (1903). Od tod njegova težnja za jasnim narodnopolitičnim programom, ki bi se doma oprl na organizirane energije širokih slojev in najtesnejše sodelovanje z drugimi južnimi Slovani, na zunaj pa bi se oprl na avstrijske Slované in podonavsko federacijo ter končno na močno Rusijo. Obsojajoč borbo ruske inteligence proti carskemu absolutizmu, utelešenemu v osebi Pobjedonosceva, je globoko prepričan, da v odnosih, kakršni so tedaj vladali med državami, ki tekmujejo v oboroževanju, lahko samo ta oblika vladavine zagotovi obstoj Rusije, tega jamstva prihodnosti za vse Slovanstvo.